

ko'rinadi. Pedagog mutafakkir olim, fan namoyandasi sifatida o'z sohasining mohir mutaxassisi, metodist, tashkilotchi, bilimdondir. OTM professor-o'qituvchisi hamkasb sifatida kollegiallik, tajribalilik, printsiplarga sodiqlik, o'zini tanqid qilish va o'ziga nisbatan talabchanlik bilan ajralib turadi.

Mas'uliyat – oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchisi mahoratining asosiy integral ko'rsatkichidir. U insonning barcha fazilatlarini namoyon qiladi va jamlaydi. Fuqarolik qonunga itoatkorlik, boshqa odamlarning pozitsiyalarini, nuqtai nazarlarini tahlil qilish va qabul qilish qobiliyati (demokratik), o'z xalqining kelajagi haqida o'ylash (insonparvarlik), o'z mehnati bilan jamiyatga xizmat qilishga tayyorligini ko'rsatish (qattiqlik) orqali javobgarlikka qaratilgan. Madaniyat odamining axloqiy kredosi: inson o'z mehnati uchun jamiyat oldida javobgar bo'lgan darajada fuqarodir, bundan tashqari, u o'z vatani uchun o'z mehnati bilan yaratgan darajada madaniyat vakili hisoblanadi.

Biz boshdan kechirayotgan bugungi o'zgarishlar davri aynan iste'dodli va iqtidorli, zexni o'tkir, mulohazali, yangidan yangi kashfiyotlarga qodir insonlarni tarbiyalashni talab qilmoqda va ikkinchi tomondan mustaqillikning o'zi tub ma'noda ana shunday barkamol avlodni tarbiyalash uchun shart-sharoitlarni yaratib berdi.

So'nggi yillarda turli kasb mutaxassislari shaxsiga qo'yiladigan talablar ularning kasb malakasi, kasbiy mahorati, kasbiy tayyorgarligi, o'z kasbining barcha jihatlarini har tomonlama to'liq va puxta egallagan ustasiga xos sifatlari darajasini oshirib borishni taqozo etadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, kasb malakasi, kasbiy mahorat, kasbiy tayyorgarlik darajasi, kasb ustasi kabi tushunchalarning har biriga psixologik ta'rif va izoh keltirilgan. Shu bilan birga mazkur tushunchalarning mazmun-mohiyati bir-biriga juda yaqin va umumiy o'zakka ega ekanligini hisobga olgan holda, ularni umumlashtirib ifodalovchi tushuncha sifatida professionalizm deb nomlash maqsadga muvofiq ekanligi juda ko'p mualliflar tomonidan e'tirof etiladi. Psixologiya uchun fundamental xarakterga ega bo'lgan kadrlar tanlash masalasi bugungi kunda ham o'ta dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rasulov A.I. va b. Pedagogik kadrlarni psixologik saralash nazariyasi va amaliyoti // Monografiya, T.: 140 b.
2. D.U. Djuraev, Features Of Psychological Diagnosis Of Professional Selection Of Professors And Teachers For Higher Educational Institutions/ *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 2023, Volume 10, Issue 1, Pages 1351-1355.
3. Кузьмина, Н В Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина; Ленингр. гос. ун-т. – Ленинград: ЛГУ, 1970. – 115 с.
4. Кухарев, Н. В. На пути к профессиональному совершенству: книга для учителя / Н. В. Кухарев. – Москва: Просвещение, 1990. – 159 с.

NIZOLI VAZIYATLARNI BARTARAF ETISHNING SAMARALI USULLARI

**Baybayeva M.X., TDPU "Pedagogika" kafedrası professor v.b., ped.fan.dok.,
Ergasheva G.B., TDPU 401 guruh talabasi, O'zbekiston**

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamoada nizoli vaziyatlar va ularni bartaraf etishning psixotexnikasi haqida ma'lumotlar yaratilgan.

Kalit so'zlar: nizo, ziddiyat, qarama-qarshilik, nizo, boshqaruv, rahbar, nizoli vaziyat, muloqat, munosabat, shaxs ruhiyati.

Nizo, ziddiyat, qarama-qarshilik tabiat va jamiyatda, shaxs ruhiyatida va shaxslararo munosabatda har doim mavjud. Faqat u har xil sabablarga ko'ra ko'rinmasdan yotishi mumkin. Mutafakkirlar «Taraqqiyot-aslida nizodan kelib chiqqan» degan fikrlarni ham bildirib o'tadilar. Balki, shundaydir. Biz har doim, har bir faoliyatimizda turli xildagi nizolarni, ziddiyatlarni, qarama-qarshiliklarni bartaraf qilish bilan o'z maqsadimizga erishamiz. Ularni qanchalik oson hal qilsak, ishimiz, shunchalik unumli bo'lganidan, natijasi yaxshi ekanligidan mamnun bo'lamiz. Faoliyatimiz, ishimizning unumdorligi vujudga kelgan qarama-qarshilik, ziddiyat, nizoni qanchalik tez va qulay yo'llar bilan hal qilganligimizga bog'liq bo'ladi [1]. Hayot nizolarga to'la. Insonning jamiyatdagi yashash tarzini turli ziddiyatlarsiz tasavur etib bo'lmaydi. Turli nizo va ziddiyatlar bilan umr davomida, har qanday yoshda, har joyda, har qanday vaziyatda to'qnash kelish mumkin. Nizolar uyda, maktabda, ko'chada, o'quvchilar orasida, ota-onalar va farzandlar, xodim va uning rahbariyati orasida, jamoa a'zolari o'rtasida sodir bo'lishi mumkin. Nizolar, odatda, ko'p vaqt odamlar birga bo'ladigan hollarda, ya'ni ular uzoq muddat bir-birlari bilan psixologik va ruhiy muloqotda bo'ladigan holarda, ular ma'lum muddat o'zaro birga bo'lishga majbur bo'lgan paytlarida ko'proq sodir bo'ladi.

Hech bir inson o'zini nizolardan doimiy muhofaza qilingan deb hisoblay olmaydi. Chunki nizolar ba'zan qo'qqisidan, hech kutilmagan holda vujudga kelishi hamda inson hayot tarzini tubdan o'zgartirib yuborishi mumkin. Nizo har bir inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, hech bir inson nizolardan o'zini "kafolatlanganman" deb ishonch bilan ayta olmaydi. Har birimiz bolalik davrlarimizdan nizo vaziyatlarga tushamiz va bu holatlardan chiqib ketish yo'l va usullarini qidiramiz. Shu nuqtai nazardan qaraganda, nizo ijtimoiy xodisa hisoblanadi. Chunki u ko'pchilik insonlarning kundalik turmush tarziga oid voqea va hodisalarni qamrab oladi hamda nizo rivojidan har bir inson, yaqin qarindoshlar, mehnat jamoasi o'rtasidagi tinch va totuvlikka asoslangan osuda hayot tarzi zarar ko'rishi mumkin [2]. Keling, nizo va uning shaxslar orasida vujudga keluvchi psixologik mohiyatiga bir nazar tashlaymiz.

Shaxslararo va shaxsning o'zida doimo qondirilmagan ishtiyoq, yechilmagan masala, o'rtada bo'linishi lozim bo'lgan moddiy ob'ekt, moddiy va ba'zan ma'naviy ob'ektga intilish, inson mohiyatida ziddiyatga yetaklovchi xususiyat sifatida mavjud. Ushbu muammo va masalalarning harakatga tushib ketish imkoni esa hamma vaqt tayyor holatda bo'ladi. Bu imkoniyatlar ma'lum darajada vaqti-vaqti bilan, pog'onama-pog'ona uyg'onib qolishi mumkin. Ayni shunday paytlarda nizo va uning hal qilinishi ma'lum ma'noda o'ta dolzarb, zarur, kechiktirib bo'lmas holatga tushib qoladi-da shaxsning ichki ruhiyatida yoki shaxslar orasida, guruhlar orasida faol fazaga kirib, nizoning yechim talab qilgan davri boshlanishi mumkin [5].

Qizig'i shundaki, nizo qanchalik barbod qilish kuchiga ega bo'lsa, u bir vaqtning o'zida ko'pchilik holatlarda shunchalik bunyod qilish kuchiga ham ega bo'lishi mumkin. Har qanday nizo faollik davrida tig'izlik, tajanglik, stress holatni keltirib chiqaradi. Tig'izlik, tajanglik, stress holat esa ma'lum darajada energiyaning siqiq, ramziy ma'noda aytganda, sakrashga tayyor turgan kuch ekanligini ko'rsatadi. Shunday ekan nizo-taraqqiyot turkisi, tarix rivojining ichki harakatga keltiruvchi kuchi, munosabatlarni kuchga keltiruvchi quvvat va shaxsning ichki taraqqiyoti, o'sishi uchun ichki omil sifatida bo'lishi kerak bo'lgan xususiyatlardan biriga aylanadi.

Aslini olganda, biz hammamiz nizo chiqqan joydan qochishga va ayniqsa uning sabablarini qidirmaslikka o'rganib qolganmiz. Aslida yechilmagan har qanday nizoning, ziddiyatning bir uchi o'zimizda bo'lishini unutib qo'yamiz. Shaxs sifatida biz o'z ruhiyatimiz va atrofimizdagilar bilan nizosiz yashay olmaymiz [3]. Gap shundaki,

nizolarning qay biri rivojiga va qay biri ruhiy va jamiyatdagi o'rnimizni inqirozga olib kelishini aniq bilishimiz va bu nizo, nizoviy holatni boshqara olishimiz kerak.

Amaliy nizo odatda qat'iy prinsipal tortishuvlarda mavjud bo'ladi. Amaliy nizo odamlarni ahillashtiradi, muhim muammolarni yechishga yordam beradi va har yerda sog'lam ruhiy muxit yaratadi. Amaliy nizo foydali raqobatchilikni rivojlantiradi va ochiqdan ochiq, prinsipial tanqidlarga va o'zini-o'zi tanqid qilishga asoslanadi. Amaliy nizo ko'pincha demokratik boshqarish usulida va ishlab chiqarishga oid bo'lgan tortishuvlarda uchraydi.

Vayronaviy nizo ko'pincha gap chuvlashishidan, arziyas mayda gap g'avgolar oqibatida ro'yobga keladi. Bu holda opponentlar ish manfaatini ko'zlashmaydi. Ularning butun xayoli kurashga jalb etiladi va raqibiga qanchali ko'proq zarba berishga qaratiladi. Shaxslararo mojarolarda va avtoritar uslubdagi boshqaruvda odatda vayronaviy nizolar ko'p uchraydi.

Turli ijtimoiy vaziyatlardagi noqulayliklar, muammolar, o'ziga xos ziddiyatlarni keltirib chiqarishi ma'lum. Shunga ko'ra, inson yosh davrlarida kritik hissiy-kechinmalar kuzatiladi. Yosh davri nizolari – bu o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar ro'y beradi [4].

Nizo signallari nizoning to'la namoyon bo'lishidan oldin tomonlar o'rtasidagi odatdagi to'g'ri munosabatlar o'rtasida kelishmovchilik, inqiroz, o'zaro tushunmaslik, g'ayirlik, ayrmakashlik vujudga kelayotganligini namoyon etadi. Nizo signallariga bee'tiborlik uning kelgusida rivojlanib ketishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, nizo signallarini bilish va ularga e'tiborli munosabat talab qilinadi.

Ammo hayotdagi to'qnashuvlarda har ikkala o'rin ham - birinchi o'rin bo'lishi mumkin. Chunki hayotdagi to'qnashuvlarda har bir tomonning yutug'i boshqacha bo'lishi mumkin. Bir tomon o'zining ma'lum manfaatlarini, ikkinchi tomon ham o'zining ma'lum manfaatlarini himoyalab, ziddiyatda yutishi mumkin. Manfaatlari esa har xil bo'lishi mumkin. Shu bois, nizoda – “Men yutishim kerak, shu bois men senga halaqit beraman. Men seni to'xtataman. Faqat mening aytganim bo'ladi”, deb bo'lmaydi. Nizoda “Sening manfaating mana bunda ekan, mening manfaatim esa – bunda. Shu bois, o'zaro kelishsak, sening manfaating ham, mening manfaatim ham muhofaza qilinadi”, qabilida ish ko'rish foydaliroq bo'ladi. Shaxsda tug'iladigan ziddiyat maqsadga to'g'ri yo'naltirilgan bo'lsa o'z samarasini beradi. Maqsadli ziddiyat bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda ziddiyat shaxsiy maqsad asosida kelib chiqadi. Ikkinchi bosqichda ziddiyatli vaziyatning maqsadini tuzatgan holda ayrim qismlari tahlil qilinadi. Ziddiyatni keltirib chiqaruvchi tashkilotchisi bo'ladi. Ziddiyatda maqsadga yo'naltirilgan hatti-harakatlar tug'iladi. Maqsad ishonchli bo'lmasa u kuchini yo'qotadi. Turli maqsadlar o'zining yutug'i uchun turli usullarni talab qiladi. Shuningdek, ishonchli bo'lmagan maqsad - “deklarativ maqsad” dir. Masalan, bir narsani talab qilib boshqa narsa ko'zda tutiladi. Shaxs nizoni keltirib chiqarayotgan paytda xuddi boshqalarni manfaatini ko'zlab harakat qilayotgandek ko'rsatadi o'zini, aslida esa o'zini manfaatini ko'zlaydi. Nizodagi hatti-harakatlar faqat maqsadga qaratilgan bo'lmasdan, realistik tabiatga ega bo'ladi. Intellect darajasi, ishlab chiqarish muammosi bo'yicha bilim ayni paytdagi ziddiyatni hal qilish uchun vaziyatni to'g'ri ko'rish kafolatini bermaydi [6]. Shaxs ziddiyatga borayotganida anglanilmagan motivlar asosida hatti-harakat qilishi mumkin. Demak, shaxs nizo tug'ilayotgan paytda o'zining aniq maqsadiga va anglanilgan motivlariga(asosi) ega bo'lishi zarur. Ziddiyatlarni bartaraf qilish uchun o'z shaxsiy manfaatinigina ko'zlamasdan, bo'tun jamoani manfaatini ko'zlab ish olib borish lozim. Ideal “men”imiz hech qachon real “men”imiz bilan to'g'ri kelavermaydi.

Ziddiyatli vaziyatning ob'ektiv rejasini idrok qilish. Ziddiyatni bartaraf

qilayotganda chegarani his qila bilish kerak. Ya'ni "kutish" va "harakat qilish" orasidagi chegarani aniqlash ko'nikmasi bo'lishi zarur.

O'z-o'ziga baho berishning past bo'lishi passiv bo'lishga olib keladi: aslida u voqealarga faol yondosha olishi, atrofdagilar kutayotgan xulq-atvorni namoyon qila bilishi zarur. Opponent uchun o'ziga yuqori baho berish ziddiyatli vaziyatni to'g'ri idrok qilaolmaslikka, tez va oson g'alabaga erishishni kutishga olib kelsa, o'ziga past baho berish vaziyatning murakkabligini ko'chaytirib idrok qilish, muvaffaqiyatga erishishga ishonmaslik, ziddiyatdan kelib chiqadigan salbiy oqibatidan himoyalanişga olib keladi.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Анцупов А.Я. Профилактика в школьном коллективе. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – С. 38.
2. Кузьмина А.А. Воспитание психологической компетентности старшеклассников. Автореферат дис. . канд. пед. наук. – М., 2007. – 176 с.
3. To'ychieva G.U. Yoshlar va nizolar: nizolar yechimiga o'rganish. – T ., 2008. – 128 b.
4. Karimova V.M. Psixologiya / O'quv qo'llanma. – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2002. – 205 b.
5. Baybayeva M. X. Ta'lim muassasalarida rahbar ayollarning boshqaruv faoliyatidagi roli //integration of science, education and practice. scientific-methodical journal. – 2022. – T. 3. – №. 5. – S. 59-66.
6. Baybayeva M. X. Rahbarlarning boshqaruv faoliyatlarida sog'lom va ijodiy muhitni yaratishga xos zamonaviy yondashuvlar //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 4-2. – S. 403-411.

ШАХСНИНГ ТИПЛАРИНИ ЯРАТИШДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ

Авлаев О.У., Чирчиқ ДПУ доценти, Ўзбекистон

Аннотация. Мақола психологияда шахс типологияси муаммоси, яъни шахс камолотини таъминловчи социал интеллект даражаларига асосланган шахс типларини ўрганиш методологиясининг хусусиятларини таҳлил қилишга бағишланган. Илмий тадқиқотлар натижасида шахснинг социал интеллектнинг функцияси ва даражасидан фарқ қилувчи 4 та психотип: императив, декларатив, эксплицит, имплицит типларга ажратилган.

Калит сўзлар: шахс, социал интеллект, шахс типологияси, императив, декларатив, эксплицит, имплицит.

Психологияда шахс муаммоси психология фанининг турли соҳалари томонидан ўрганилади. Энг муҳим назарий вазифа - бу шахсни индивидуал, индивидуаллик ва шахс сифатида тавсифловчи психологик хусусиятларнинг объектив асосларини очиб беришдир. Маҳаллий ва хорижий психологик адабиётларда шахснинг кўплаб таърифлари мавжуд бўлиб, улар ҳар сафар фаннинг ривожланиш даражасидан ёки муаллифнинг услубий позициясидан келиб чиқади. Дж.Гилфорднинг «Социал интеллектни ўрганиш» методикаси ва «Ижтимоий-ҳиссий интеллект»ни аниқлаш шахс типларини аниқлаш сўровномаси(О.Авлаев) ёрдамида 4 та тип шахсларини ижтимоий интеллектнинг